

УДК 32.019.51/57

Бахтисєв Р., Студія соціальних технологій "Garnet"

Маццишина І.В., ОНУ ім. І. І. Мечникова

СИМВОЛІЧНЕ НАСИЛЬСТВО ТА ДЕМОКРАТІЯ

Аналіз демократичного режиму з позиції символічної політики призводить до розуміння його гібридності, коли символи виконують роль контролю. Вивчення причин появи символічного контролю і механізму добровільного прийняття цього контролю в рамках співвідносин «влада-громадяни» ставить безліч питань. Одним з них є феномен присутності символічного насильства в умовах демократичних свобод.

Ключові слова: *габітус, політична влада, символ, символічне насильство.*

Проблематика символічного насильства дуже тісно переплітається з поняттям політичного насильства. Роботи Н. Макіавеллі, Т. Гоббса, Дж. Локка стають на захист держави, яка виконує насильство як інструмент заради запобігання сповзання суспільства у хаос. Х. Арендт, У. Беньямін, Ж. Сорель поняття «насильство» та «влада» не отожднюють, а навпаки, розуміють їх як різні значення. «Одне з найбільш важливих відмінностей між владою та насильством полягає в тому, що влада завжди потребує підтримки безлічі людей, тоді як насильство до певного часу може обходитися без такої підтримки, оскільки тримається на знаряддях (*implements*)», – пише Х. Арендт [1, с.49]. П. Бурдьє трактував політичну владу як встановлені рамки відносин між тими, хто здійснює владу і тими, хто їй підкоряється. Вчений поєднував владу та насильство на рівні символічного насильства. За його словами, символічне насильство – це всяка влада, якій вдається нав'язати значення і змусити визнати їх легітимними [2, с.39]. Яким чином це відбувається в умовах демократичних свобод? Пошук відповіді на це питання й є головною метою цієї роботи. Розуміючи символічне насильство як роль та вплив символів, за допомогою яких нав'язується значимість легітимації влади, постає декілька завдань:

- проаналізувати публічну сферу як місце діяльності символічного насильства;
- визначити головні умови та причини впливу символів на реципієнтів;
- довести, що за допомогою побудови «загального габітусу» символічна політика перетворюється на прихований примус.

Методи, які будуть використовуватися в даній роботі: теорія полів (П. Бурдьє), яка дуже тісно переплітається з теорією рефлексивної модернізації (Е. Гідденс). Також семіотичний підхід є одним з основних напрямків дослідження.

Хід дослідження

Делиберативний дискурс

Розуміючи символічну політику як боротьбу за зміст за допомогою символів, такий підхід перетинається з вже застарілим поняттям як ідеологія. Будучи знаком третього порядку ідеологія і сьогодні стійка як система. Однак актуальність дослідження символічної політики полягає в тому, що вона має відношення не стільки з стійкими системами, скільки з їх гібридними конструкціями. І тут політичний режим не виняток. Класична тріада (демократизм, тоталітаризм і авторитаризм) має безліч різновидів і спільних точок перетину. І саме дослідження цього питання з позиції символічної політики є дуже цікавим. Використання демократичних методів в умовах авторитаризму або тоталітаризму вимагає додаткових, прихованих методів управління. Це і стало викликом часу, коли, з одного боку, зростання книгодруку стало загрозою правління церкви, а з іншого боку, з'явився новий канал передачі інформації за допомогою нових друкованих символів. Прагнучи підпорядкувати не стільки самі повідомлення, скільки відправника інформації, церква ще довгі роки була єдиним автором повідомлень, які народжувалися, друкувалися і поширювалися з її дозволу.

За словами історичного соціолога Чарльза Тіллі, «інститут руйнується якраз тоді, коли завершується його становлення» [3, с.25]. Розквіт католицизму виник саме тоді, коли з'явилася загроза Реформації. Сам Мартін Лютер був католицьким священиком. Він був доглядачем 11

монастирів і викладав в церкві. А свої 95 тез він спочатку відправив єпископу Бранденбурзькому і архієпископу Майнцькому. Використання серед католиків практики закритих диспутів є прямим свідченням підтвердження теорії деліберативної демократії Ю. Хабермаса. Використовуючи теорії комунікативної дії німецький філософ і соціолог показав, що публічні дискусії є принципом побудови демократії. Деліберативний дискурс (як форма висловлювання) призводить до консенсусу. В ідеалі деліберативність повинна утримуватися за рахунок громадських коштів, щоб врівноважити права дискутуючих. Однак подібна демократична практика в умовах тоталітарного католицизму підірвала почуття віруючих і католицькій церкві знадобилося багато часу, щоб повернути довіру до своїх теологічних постулатів. Ця історія є прикладом впливу символічної політики, яка розірвала реальну політичну владу, змінивши її місце і роль в суспільстві. Неодмінно, що деліберативний дискурс структурує й публічний простір.

Для Ю. Хабермаса публічна сфера є ареною політичної дискусії, яка може виступати опозицією до держави. Також публічність може бути альтернативою офіційної економіки у вигляді ринкового механізму впливу. Відомо, що публічний простір став доступним для класу підприємців у XVIII столітті у Великобританії. Щоб позбутися впливу держави, підприємці почали створювати свою сферу діяльності. Вона формувалася в кількох вимірах:

1) почали вкладатися кошти у літературу і літераторів. Це призвело до звільнення останніх від державної залежності і почало формуватися критичне середовище як альтернатива владі. У XIX столітті клас буржуазії почав забороняти державі представляти та захищати суспільні інтереси. XX століття – це століття постбуржуазної моделі публічності, коли публічна сфера перетворилася більше на запону, ніж будівництво;

2) розвиток ринкових відносин привів до вільної економіки від держави. Виникла необхідність розширення класу підприємців у політичній сфері. Оскільки право на владу мали лише обрані, почав розвиватися інший механізм розширення меж влади. Боротьба за реформу парламенту стала і боротьбою за реформу преси. «Знаменно, що саме в 1832 р. по відношенню до преси стали вживати вираз «четверта влада», маючи на увазі, що її місце – після влади знаті (лордів), князів церкви і палати громад» [4, с.221].

Тому в середині XIX століття оформилася публічна сфера. Її головні характеристики:

- критика діючої влади (наявність опозиції);
- відкрита дискусія;
- підконтрольність влади суспільству;
- незалежність діючих осіб від тиску держави й економічних інтересів.

Продовжуючи логіку Ч. Тіллі саме публічний простір став сферою боротьби за контроль. З одного боку, буржуазія та ЗМІ прагнули контролювати владу. З іншого боку, політичний режим розумів, що з'явилася сфера, не підконтрольна йому. На мій погляд, саме публічна сфера стає й місцем народження символічної політики, яка наприкінці XIX століття використовує свій капітал примусу у вигляді символів. Змінюється саме ставлення до політики. Держава все менше уваги звертає на захоплення інших територій за допомогою своєї армії. Приходить розуміння, що не тільки зброєю можна завоювати. Все більше політичні відносини пов'язані з цивільною політикою, де завоювання уваги і поваги (як підтримка) також необхідні.

На думку Ч. Тіллі, існує чотири мінімальних компонента діяльності держави:

- створення держави — наступ на суперників і претендентів у межах території, на яку претендує держава, і стримування їх;
- ведення війни — наступ на суперників за межами території, на яку держава вже заявила свої права;
- захист — наступ і стримування тих, хто виступав як суперник основних союзників правителів всередині і поза територією, на яку держава заявляє права;
- вилучення — отримання від підвладного населення коштів на створення держави, ведення війни і захист [3, с.147].

Саме четвертий компонент з появою публічного поля стає проблемним для влади. Продовжувати займатися вилученням коштів у той час, коли розширюються права і свободи;

коли монархія змінюється конституційною формою правління; коли авторитарний режим починає перетворюватися на гібридний з використанням демократичних форм правління; коли факт появи ЗМІ розширює межі публічності означає втрату повноважень контролю влади. Де влада може виявитися вже підконтрольною до інших форм правління.

Поліцейські як політичні актори роботи з символами

Розуміючи державу як економічний капітал плюс примус, Ч. Тіллі вказує на функції міської поліції, яка контролювала переважно громадські території. Прагнучи здійснювати контроль і порядок на підконтрольному просторі, поліцейські працювали самостійно, без комунікації з місцевим населенням. Всю підозрілу інформацію вони розуміли завдяки символам та знакам, які вчилися прочитувати без додаткової допомоги. Пізніше самі поліцейські стали символом контролю. Це один з факторів того, що символічна політика почала використовувати форми примусу, які використовували раніше жандарми. У Франції, наприклад, на відміну від поліцейських, жандарми патрулювали лінії комунікації та відповідали на виклики місцевого населення. Вони були вплетені у політичну комунікацію, де часто вертикаль ставала горизонталлю. Поліцейські ж стають самою візуальною комунікацією.

Пауль Хатезі, соціолог Каліфорнійського університету, у своїй роботі «Феєричність бюрократії: символічне насильство (пере)виробництво чарівної влади на поліцейський апарат» розглядає поліцейський апарат як пануючу касту символічного насильства з допомогою моралі. Він виділяє два рівня у формуванні виховання воєнізованого поліцейського апарату:

- 1) традиції;
- 2) ритуальна практика.

Ці рівні потрібні для того, щоб підтримувати і нав'язувати віру у свою моральну чарівність і легітимізувати практику владних повноважень щодо підлеглих. Спираючись на концепцію символічного насильства П. Бурдьє, Пауль Хатезі проводить аналіз символічного насильства на прикладі розташування персонажів всередині поліцейського апарату. І якщо традиції сягають ще з принципу бюрократичного апарату, то ритуальна практика закладається через шкільну систему поліції за допомогою системи слухняності. Завдяки цьому відбувається визнання харизматичного керівництва. І офіцери, і їх підлеглі беруть участь в цьому. І навпаки, відхилення від цих норм загрожує виникнення заколоту.

Інвестуючи матеріальні та символічні нагороди у поліцейську систему, його агенти формують повсякденну практику через ритуали та традиції. Ними можуть бути заохочення, повноваження, які вибудовують внутрішню ієрархію. «Розподіл символічних капіталів до структури відносин у цьому просторі, дублює офіційні відносини влади», – підкреслює Пауль Хатезі [7, с.747]. Таким чином, легітимація панування актуалізується через символічний капітал у процесі навчання.

- по-перше, ці поліцейські школи, де агенти набувають навичок спілкування з символічним капіталом;

- по-друге, взаємодія в цих місцях і взаємодія між учасниками комунікації (офіцерами та їх підлеглими) визначає норму поведінки за межами поля, що підтримує авторитет бюрократичного апарату як такого.

Демократичний принцип поваги прав і свобод різних національностей і віруючих усередині системи освіти поліцейських ще більше удосконалив педагогічні технології всередині системи.

Як було заявлено на початку аналізу, влада, яка прагне нав'язати значення і змушує визнати їх легітимними, є символічною владою. За допомогою комунікації, де символи відіграють значну роль, відбувається добровільне обрання місця в системі по вертикалі. Смирнення та добровільна відмова (на прикладі школи поліцейських) від раніше освоєних звичок створює новий символ у світогляді курсанта – символ жертви, заручника, учня і т. д. Вміщуючи себе у встановлений символічний круг, майбутній поліцейський не тільки вчиться працювати з символами, але і цей принцип переносить на зовнішню комунікацію. Коли починає застосовувати освоєні знання у своїй професійній діяльності. Навички підкорятися та навички слухняності є основа роботи поліцейських. Ці навички у вигляді такої моральної покірності, є не тільки основа збереження поліцейської системи, але і системи влади. Для підтримки моральної покірності вводяться

додаткові герої і символи, які повинні вписуватися в сучасну культурну систему. Наприклад, Т. Шевченко повинен сьогодні бути у формі воїна АТО, а Леся Українка зображується на бигбордах антикорупційної реклами.

Повсякденна практика – це заздалегідь заданий модус, який система свідомо надає для актуалізації та розвитку традицій і ритуалів. Є безліч схем і правил проведення, де актор системи використовує свій власний вибір. Однак у кожному разі, результат буде однаковим. Наприклад, у людини є вибір: заплатити за комунальні послуги: через термінал, через касу, через інтернет. Але в будь-якому випадку, у нього виробляється практика сплати за послугу. І розуміння цієї практики переноситься ним в інші системи. Тут теорія ігор є прямим підтвердженням. Коли гравці знають правила, цього не достатньо для перемоги. Необхідні також знання правильного порушення цих правил. Ці вторинні знання посилюють їх рівень поведінки в грі. Прикладом може бути технологія командних змагань велогонок в спорті. Для того, щоб прийти до фінішу першою, команді необхідно вести певну тактику. Командний спринт складається з трьох гонщиків: перший вибуває після першого кола, другий залишає трек після одного кола, а третій гонщик, – економлячи енергію, – з останнього стає першим. Головне правило перемоги – правильний розрахунок часу. Цю ж саму схему використовують і у виборчій кампанії, коли т. н. «темна конячка» з'являється буквально за кілька тижнів до дня виборів.

Таким чином, легітимація тієї чи іншої дії відбувається тоді, коли настає усвідомлене означуване символу. Інтеграція повсякденної практики і символів в інші системи відтворює вертикаль підпорядкування, де з допомогою символічної комунікації вибудовується звична ієрархія внутрішніх відносин. Звідси, наприклад, система корупції, ніколи не зможе бути знищена, оскільки символічна практика у вигляді грошової данини (як ритуал) пронизує всі системні поля. Чайові офіціантові в публічному просторі використовується як додаткова плата за послугу в кабінеті політика. Тут і офіціант і політик вплетені у вертикаль однакових взаємовідносин різних систем.

Досліджуючи взаємини габітусу і влади, ірландський політолог М. Хайгаард погоджується в розумінні символічного насильства з П. Бурдье. «Акт монополізувати освіту означає, що вперше в історії держава має у своїй владі спосіб формування габітусу всього населення» [8, с.199]. На думку вченого, масова освіта створює можливість для реалізації габітусу. Соціалізація показала, що габітус і держава зливаються. З'явився так званий «загальний габітус» (за М. Хайгаарду). Звичайно, культурний простір не дозволяє ще повною мірою злитися воєдино державі і габітусу, але не секрет, що цей «загальний габітус» за допомогою освіти робить людей передбачуваними. Що не можна не розуміти як зручну модель правління влади.

Здатність держави створити «загальний габітус» через масову освіту допомагає ідентифікувати масу. Розкласти її на окремі елементи. Забарвити у смислові позначення, ввести додатковий компонент ворога і т. д. Це виключає явні форми зовнішнього насильства, але свідчить про вплив на механізм оволодіння змістом. Примусова і символічна влада можуть витіснити один одного тільки на зовнішньому, візуальному рівні. У тих суспільствах і політичних режимах, де більше примусової влади, менше розвинені апарати символічного насильства. А там, де політична влада використовує демократичні інструменти правління, більше символічних наборів. І з кожним роком вони стають все менш помітними і більш витонченими.

Використана література:

1. Арентс Х. О насилии /Пер. с англ. Г.М.Дашевского. М.: Новое издательство, 2014. – 148 с.
2. Бурдье П. Основы теории символического насилия (Фрагменты из книги. Пер. с фр. Н. Шматко) / П.Бурдье, Ж. К. Пассрон // Вопросы образования. – 2006. – №. 2. – С. 39-60.
3. Тилли Ч. Принуждение, капитал и европейские государства. 990 – 1992 гг. / Пер. с англ. Менской Т. Б. – М.: Издательский дом «Территория будущего», 2009. (Серия «Университетская библиотека Александра Погорельского»). — 328 с.

4. Уэбстер Ф. Теории информационного общества / Фрэнк Уэбстер; Пер. с англ. М. В. Арапова, Н. В. Малыхиной; Под ред. Е. Л. Варгановой. – М.: Аспект Пресс, 2004. – 400 с.
5. Хабермас Ю. Вовлечение другого. Очерки политической теории / Ю. Хабермас. - СПб.: Наука, 2001. – 417 с.
6. Harrits G. S. Political power as symbolic capital and symbolic violence / G. S. Harrits //Journal of Political Power. – 2011. – Vol. 4. – №. 2. – P. 237-258.
7. Hathazy P. C. Enchanting bureaucracy: Symbolic violence and the (re) production of charismatic authority in a police apparatus / P. C. Hathazy //International Sociology. – 2012. – Vol. 27. – №. 6. – P. 745-767.
8. Haugaard M. Power and habitus / М.Хаугаард //Journal of Power. – 2008. – Vol. 1. – № 2. – P. 189-206.

Бахтыев Р., Мацышина И. В. Символическое насилие и демократия.

Анализ демократического режима с позиции символической политики приводит к пониманию его гибридности, когда символы выполняют роль контроля. Изучение причин появления символического контроля и механизма добровольного принятия этого контроля в рамках соотношений «власть-граждане» ставит множество вопросов. Одним из них является феномен присутствия символического насилия в условиях демократических свобод.

Ключевые слова: *габитус, политическая власть, символ, символическое насилие.*

Bakhtyiev R., Matsyshina I. V. Symbolic Violence and Democracy.

Analysis of a democratic regime from a position of symbolic politics leads to awareness of hybridity, when the characters play the role of control. The study of the reasons for the emergence of symbolic control and the mechanism of voluntary control within the relations "government-citizens" raises many questions. One of them is the phenomenon of the presence of symbolic violence in terms of democratic freedoms.

Keywords: *habitus, political power, symbol, symbolic violence.*